

Тетяна Давидич
м.Харків, Україна

ІСТОРІЯ ІДЕОЛОГІЙ ТА ІДЕОЛОГІЯ АРХІТЕКТУРИ

© Давидич Т., 2003

У статті проведено аналіз концепцій ідеологій, які відображаються в архітектурі, а також визначено “механізм” їх реалізації в архітектурних формах.

Архітектура – це не тільки “кам’яний літопис світу”, але й своєрідний літопис ідеологій. За своїм походженням вона – служниця ідеологій перших цивілізацій людства, що стверджує ідеї вічності, непохитності влади й божественного походження правителя. У Стародавньому Єгипті ідея нерухомості та сили держави, заперечення категорії часу втілились у самій суті священних канонів, що їх майже без змін дотримувалися у мистецтві впродовж 3000 років у геометричній досконалості форми піраміди, яка забезпечує максимально можливу міцність конструкції.

В Єгипті архітектор був високопоставленою особою, наближеною до фараона, і у своїй творчості повністю відображав його волю: “Я був той, чиї кроки знали у палаці, істинний радник правителя, що входить в любові та виходить в милості, радує серце володаря щоденно”, – свідчить надпис зодчого Сенмута [1].

У Греції постійне змагання між полісами в усіх галузях життєдіяльності призвело до підвищення цінності кожної активної особистості. Особиста майстерність необхідна в розвитку ремісничо-торговельного укладу грецької культури. Тому якісна сторона в творі мистецтва або архітектури стала важливішою від кількісної. Грецький ордер – це не просто оформлення кам’яної конструкції, а тонкий засіб образного філософського мислення. Постійні пошуки нових форм призвели до того, що в Греції навряд чи можна знайти дві схожі іонічні колони, або дві вази, хоча в цілому їх форми відповідали певній типізації, канону. Масштабність і людяність форм стали запорукою їх популярності. Архітектор, як і ремісник, був вільним і відображав у своїх творах ідеологію античної демократії: рівноправність вільних громадян, а також більш глобальну філософську ідею гармонійного упорядкування Космосу в цілому.

Розвиток науки та її поступова автономізація від релігії зумовили неоднозначність ідеологічної основи мистецтва: з’явилися природознавчі погляди на закони світовлаштування, що не залежать від волі богів, віра в здатність методом логічного мислення пізнавати закони природи. Культурне надбання більш ранніх світових цивілізацій отримало ніби другий подих у грецькій античності, у результаті пошуків гармонійної досконалості форм були відібрані оптимальні способи пропорціонування та композиції форм, найяскравіше втілені у Парфеноні.

Ідея гармонійного світовлаштування пронизує всі види мистецтва. Одні й ті ж закономірності побудови форми полягають в основі архітектурного плану та композицій на метопах і вазах. Для греків краса форми перетворилася на зразок релігії, де гармонійно поєдналися раціональні й чуттєві начала.

Незважаючи на те, що культура Риму стала прямою спадкоємицею грецької культури, імперська політика цієї держави надала архітектурі ділового, утилітарного характеру. Типізація форми та ідея ордера стали відображенням раціонального порядку, що лежить в основі всієї римської культури. Архітектурні форми вже не відображають конструктивної суті, а перетворюються в накладений декор. Ідея могутності та величі Римської імперії відродила

грандіозність розмірів споруд і неосяжність простору. Наприклад, форум Траяна фактично збудовано за схемою єгипетського храму.

У період середньовіччя, з посиленням ролі релігії в суспільному житті храм перетворюється на “собор” – місце, де збираються люди різних соціальних рівнів, для кожного з яких визначається певне місце. Архітектура храму несе в собі безліч символів: це й символіка грецького та латинського хрестів, і модель побудови Всесвіту. Затвердження монотеїзму відобразилося у центральнокупольній схемі храму, символізуючій єдність Бога та єдиного правителя держави. Внутрішній простір храму постійно розширюється, досягнувши апогею в Софії Константинопольській. У XI–XII ст. посилення релігії та постійна боротьба між феодалними державами призводить до того, що будуються, в основному, монастирі, собори, фортеці та замки. Архітектор змінює будівничий-практик. В основі середньовічної ментальності лежало емоційне сприйняття світу, пошуки за межами реальної дійсності чогось магічного, якоїсь таємничої істини. [2]. Тому в основу формоутворення щораз більше закладається релігійна символіка: хрест, розп'яття, світло як символ Бога, потяг догори. Масштаби форм і простору перебільшуються, посилюються вертикальні розчленування. Церква була володаркою архітектури: архітектор виконував її замовлення, скромно іменуючись “каменярем”, отримуючи освіту в монастирських школах, а всі секрети майстерності суворо зберігалися всередині професійного цеху.

На межі XIII–XIV ст. в Європі відчувається початок змін у психології та почуттях людей, які усвідомлюють свою перевагу над природою. Тіло людини знову стає одним із головних засобів вираження емоцій. В альбомі Війара д'Оннекура, що жив у XIII ст., наведено малюнки людських постатей із вписаними в них геометричними фігурами – символами: пентаграмою, рівностороннім трикутником, свастиками та плани споруд, в які вписано людські фігури. На початку Відродження зростає інтерес до антропоморфного начала в архітектурі [3]. Декотрі особи вже починали виділятися з професійного середовища, висловлюючи нові ідеї або фіксуючи у своїх малюнках нові тенденції в розвитку архітектури, що віщувало могутній “вибух” особистого начала в усій європейській культурі. Відбувався не просто процес повернення до античного успадкування, але на цілком новому рівні архітектор став генератором ідей, і саме тут почався розвиток власне ідеології архітектури, усвідомлення архітектора як особистості розвиненої, духовно вільної, універсальної. Архітектура набувала авторського характеру, щораз більше наближаючись до мистецтва і науки. Широко розробляється теорія ордера, з'являються трактати С.Серліо, Дж.Базарі, Л.-Б.Альберті, Віньйоли, Палладіо.

Сприйняття теоретичних трактатів, як рецептів архітектурної творчості, пізніше породило сухий академізм та класицизм, але вони слугували, насамперед, меті узагальнення історично надбаного, здобутого досвіду архітектури як типологічного, так і конструктивного формоутворення. Єдність форми, конструкції та функції було, зрештою, теоретично усвідомлено. Все це робилося не тільки для сучасників, але й для майбутніх поколінь архітекторів. Йдеться не тільки про суму особистих світоглядів, але й про формування специфічної професійної ідеології, чому сприяла поява спеціальної літератури, розвиток графічних манер і засобів зображення архітектури, певної стилістики, поява національних та регіональних архітектурних шкіл, сфери професійної освіти. Професійна ідеологія поступово міцніє, розвивається в боротьбі різних течій та теоретичних поглядів. Досить згадати суперництво і боротьбу манер двох геніїв Високого Відродження – Леонардо да Вінчі та Мікельанджело Буонарроті.

Так звана “офіційна ідеологія” насправді фіксовано існує тільки у державах деспотичного або авторитарного типу, але ці періоди посилення ідеологічного тиску на свідомість людей і сферу духовної культури, які з плином часу стають менш тривалими і змінюються періодами вільного обміну досягненнями культури різних країн і регіонів, котрий відбувається у творчих

професійних колах шляхом публікацій, виставок, конкурсів, науково-практичних конференцій, творчого стажування, фактично, не знаючи державних кордонів. Іноді, саме в перехідні моменти, коли тиск офіційної ідеології слабне або руйнується, архітектура і мистецтво починають виконувати ідеологічні функції.

Це виявилось ще в епоху Відродження у проектах так званих “ідеальних міст”. Ідеї раціонального влаштування життя у місті за допомогою формально-раціональних засобів побудови його плану існували ще у стародавніх Індії, Китаї і навіть Месопотамії. В Європі більш відома схема ідеального міста Платона [5]. Було багато спроб реалізувати ці схеми, але своєю жорсткістю вони вступали у протиріччя з реальним життям, і міста, що починали будуватися як постійні, з часом набували зовсім іншої планувальної структури. Так і мистецтво, власне, ніколи не буває дзеркальним відображенням ідеології, маючи внутрішні закони розвитку. Відображення офіційної ідеології – лише одна з особливостей архітектури, що відбувається зовсім не під “тиском” згори, а мимоволі, коли офіційна ідеологія природньо зростається з особистою.

Іноді буває так, що нові ідеї, які народжуються всередині духовної культури, набувають великої популярності і самі впливають на зміну соціальної ідеології. Так сталося в кінці ХІХ – початку ХХ ст., коли нові технічні досягнення в галузі виробництва та будівельних технологій були осмислені як засіб створення соціальної революції. Ніщо так не відображає ідеї епохи, як мова. Будівельна термінологія постійно використовується у відомих лозунгах революційної і після-революційної епохи: “Мы разрушим – мы отстроим”, “Строительство новой жизни”, “Всенародная стройка”, “Советские люди – строители коммунизма” і т.п. Народжується нова міфологія, сенс якої в тому, що архітектор повинен взяти на себе функції скинутого Бога і засобами архітектури “переробити земне життя”. Постулати цієї міфології висловлюють самі архітектори:

“Будущая жизнь – это железобетонная плита коммунистического фундамента для народов всего мира. С помощью ПРОУНа на этом фундаменте построят единый город-коммуну, для жизни всего человечества предназначенный” (Ель Лисицький).

“Нам кажется, что поиски целесообразного и отвечающего нашим требованиям жилища следует делать в направлении жилища дома-коммуны... Коммунальный режим подобного типа домов для рабочих выведет последних в большие залы, гармоничные по форме, полные света й воздуха... Мы будем свидетелями, как будет в этой обстановке расти й крепнуть коммунист” (Н.Докучаєв) [6].

Тепер зрозуміло, що ідея-супер, покладена до основи цілком щирих думок цих двох відомих архітекторів, була утопією. Кожна ідеологія фіксує лише абсолютизований, однобічний ідеал, не враховуючи всього багатства проявів життя. Конструктивізм та інші нові напрямки в архітектурі не прижилися в СРСР, бо зовні сповідуючи ідеологію комунізму, кожен з цих митців ніс у своїй творчості яскраву індивідуальність, був досвідченим послідовником найпрогресивніших течій сучасної світової архітектури. А такі існуючому режиму насправді потрібними не були. Проголошена боротьба з “формалізмом” фактично стала боротьбою з будь-яким проявом творчого “свободомислення”. Канонізація форм і сюжетів, прийняття єдиного стилю “соцреалізму” були розраховані не на творче мислення, а на стереотипне, здатне лише розпізнавати стандартні прототипи. Офіційна Ідеологія повернулася до неокласичних форм, близьких по духу до стилю Римської імперії. Так потаємні ідеї стали явними.

Архітектура сталінської епохи найяскравіше відобразила протиріччя офіційної ідеології та реального життя. Перебільшені масштаби “Палаців Праці” та “Палаців Рад” були ширмою, що приховувала непрезентабельність комуналок та мізерність життя в них.

Довго приховувана криза в забезпеченні людей житлом призвела до проголошення “боротьби з надмірностями в архітектурі”, яка насправді стала боротьбою з архітектурною

художньою мовою. Відбулося різке зниження соціального авторитету архітектури, яка здатна, на думку більшості, робити лише “коробки, поставлені або вздовж, або поперек”. Архітектура перетворилася на служницю будівельної технології. Здавалося, було зроблено все, щоб остаточно її знищити, але під зовні благонадійним прикриттям “соцреалізму” розвивався світ архітектурних ідей і таке явище, яке пізніше було названо “паперовою архітектурою”. І не випадково, що саме радянські архітектори стали найславнішими “папірниками” у світі. В професійному колі, як ніколи, виникло багато нових ідей та жанрів, зрозумілих тільки архітекторам: від пошуків органічного синтезу конструкції, форми, образу переходять часом до “руйнування” цілісності, звертаються до світу нематеріального та надприродного. У “світлого майбутнього” до “світлого минулого”, “світ ідей” став багатшим за “світ речей”.

Згадаємо одного з “піонерів” паперової архітектури К.-Н.Леду: після революції у Франції він як королівський архітектор втратив роботу, зупинилося будівництво його об’єктів, і впродовж останніх 20-ти років свого життя він створює проєкт ідеального міста Шо та пише трактат. У 1793–94 рр. він продовжує роботу у в’язниці. На порозі XIX ст. Леду висловлює такі думки: “Архітектор – суперник Бога, який створив світ.. Завжди самотній у центрі натовпу дурнів, він не залежить від них, йому вистачає внутрішніх почуттів”. У проєкті ідеального міста Леду, як метафору життя, втілює форму античного театру, на сцені якого постійно змінюються соціальні та філософські ідеї. Архітектор ніби дивиться на все це ззовні, він спостерігає “великий хоровод нашого світу”, в якому виконує роль “життєвлаштувача” [4].

У результаті проведеного історичного екскурсу стає цілком зрозумілим те, що існує не одна, а кілька ідеологій, які так чи інакше відображаються в архітектурі:

1. Офіційно прийнята державна ідеологія;
2. Професійна ідеологія;
3. Особиста ідеологія.

Кожна ідеологія буде певний “міф”, ідеал, якого ніколи не досягає, але прагне його. Іноді висловлюються одні ідеї, але фактично реалізуються зовсім інші, і це стає зрозумілим лише з плином часу.

Ідеологія давніх деспотій яскраво відобразилася в архітектурі. Далі, з розвитком особистої свідомості, з появою середніх соціальних груп, людина стає членом певного професійного середовища, яке поступово виробляє свою ідеологію. Історичний стан професійної свідомості фіксується у теоретичних працях та трактатах.

“Епоха майстрів” відкриває етап розвитку особистої свідомості та ідеології в архітектурі. З’являються особистості – засновники нових стилів та напрямків. Тепер офіційна ідеологія вже не має такого значного впливу на архітектуру.

Знищення старої ідеології ще не означає народження нової архітектури. Міфологія, як підстава будь-якої ідеології завжди є далекою від реалій життя. Архітектура знову повинна стати знов природною частиною художньої культури, а не галуззю апробації ідеологічних доктрин.

1. И.С.Николаев. *Профессия архитектора*. – М.: Стройиздат, 1984. – С. 32; 2. Жак Ле Гофф. *Цивилизация средневекового Запада*. – М.: “Прогресс”, 1992. – 373 с.; 3. *The Sketch-book of Villard d’Honnecourt*. – Berkley, 1961; 4. Н.Смолина. *Идеальный город Шо и античная риторическая традиция: “говорящая архитектура” К.-Н.Леду // Архитектура мира. Материалы конференции “Запад-Восток”, вып. 3. – М.: 1994. – С. 71-79; 5. А.Иконников. *Архитектурные утопии // Архитектура мира. Материалы конференции “Запад-Восток”, вып. 3. – М.: 1994. – С. 166-170; 6. Мастера советской архитектуры об архитектуре, т. 2. – М.: Искусство, 1975. – С. 134, 190.**